

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Neerlandistiek op volle zee: onderzoek naar de internationale verspreiding van Nederlandstalige literatuur

Kalmthout, A.B.G.M. van

Citation

Kalmthout, A. B. G. M. van. (2024). Neerlandistiek op volle zee: onderzoek naar de internationale verspreiding van Nederlandstalige literatuur. *Nederlandse Letterkunde*, 29 (2024)(3), 229-247.
doi:10.5117/NEDLET2024.3.001.KALM

Version: Publisher's Version

License: [Creative Commons CC BY 4.0 license](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4299381>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Neerlandistiek op volle zee. Onderzoek naar de internationale verspreiding van Nederlandstalige literatuur

Ton van Kalmthout

Abstract

Over the past two decades, the field of Dutch Studies has repeatedly reflected on its status quo and formulated desiderata for its future. This article focuses on three international research projects that have met these desiderata. The preliminaries as well as the results of these projects are discussed, not only in terms of publications and follow-up projects, but also in terms of the insights they offered, as these have increasingly found acceptance in the study of Dutch literature. The article then goes on to describe how the contributions to the present special issue reflect those insights, continue to build on them, and draw attention to less studied issues in Dutch Studies – in particular the ways in which translation and censorship functioned in the former Eastern Bloc and how these influenced the dissemination and reception of Dutch-language literature in this region.

Keywords: interdisciplinary research; international literary studies; literary research; research projects; transfer of Dutch-language literature

1. Een neerlandistiek zonder centrum

Niet alleen tegenwoordig, maar ook twintig jaar geleden waren er bekommerde geluiden te horen over de toekomst van de neerlandistiek. Een zojuist aangetreden, nieuwe generatie neerlandici had het over een ‘crisis’¹ en zelfs over ‘de dood van de neerlandistiek’.² Het vak zou het houvast van een breed gedragen, gezamenlijk paradigma, namelijk een nationaal paradigma zoals nog gehanteerd in de jaren tachtig en negentig, verloren hebben en stuurloos geworden zijn. Er was sprake van stagnatie en impasse, van nationale in-zichzelf-gekeerdheid en gebrek aan internationale gedachtewisseling. Jos

Joosten en Thomas Vaessens rekenden uit dat in de jaren 2001-2003 van 66 recente artikelen over moderne Nederlandse literatuur in enkele toonaangevende vakbladen er 63 geschreven waren vanuit een overwegend nationaal perspectief. En ook de monodisciplinaire oriëntatie van de neerlandistiek werd als belemmerend ervaren. Joosten en Vaessens telden slechts acht interdisciplinair te noemen artikelen.³ Eén en ander zou geresulteerd zijn in ongeïnspireerdheid, in gebrek aan vitaliteit en aan relevantie. De oorzaken van de malaise werden niet zozeer gezocht in de vergrijzing van het personeel als wel in fundamentele ontwikkelingen, zoals het prestigeverlies van de literatuur en van de letterenstudies, de internationalisering en de globalisering van het wetenschappelijke bedrijf, onder meer als gevolg van dekolonisatieprocessen, nieuwe natievorming en Europese eenwording.

‘Hoe verder?’, vroegen Ernst van Alphen en Frans-Willem Korsten aan Joosten, Vaessens en een aantal andere collega’s-neerlandici, die naar uitwegen hielpen zoeken in een speciale aflevering van het *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*.⁴ Op sommige punten liepen de aangedragen oplossingen uiteen. Joosten en Vaessens pleitten bijvoorbeeld voor methodologische diversiteit.⁵ En Veerle Fraeters vroeg om aandacht voor performatieve kwaliteiten van teksten.⁶ Maar iedereen was het erover eens dat het werktelein uitgebreid moest worden om zijn bestaansrecht veilig te stellen. Grote consensus heerste er in het bijzonder over de noodzaak tot transnationaliteit en interdisciplinariteit. Zoals Inger Leemans het verwoordde:

De neerlandistiek moet in mijn visie de volle zee op: zich zo open mogelijk opstellen, relaties aangaan met vele disciplines en gebieden, nationaal, maar zeker ook internationaal. [...] Contacten worden er ook al gelegd met de vele neerlandistiekstudies die in andere landen (Duitsland, voormalig Oostblok) in volle groei zijn. Het (internationaal) beschikbaar maken van Nederlandse literaire teksten via bijvoorbeeld de *DBNL* moet mijns inziens hoge prioriteit hebben. Aangezien de neerlandistiek toch al geen centrum meer lijkt te hebben, gedijt ze waarschijnlijk het beste in een krachtenveld waar ze op haar plaats gehouden wordt door zo veel mogelijk lijnen uit te werpen.⁷

2. Interdisciplinair, internationaal en coöperatief

De neerlandistiek heeft de laatste decennia heel wat legitimatiekansen gemist met de verzelfstandiging van subdisciplines als boekwetenschap, communicatiewetenschap, theaterwetenschap, mediastudies en Nederlandkunde. De doorgesloten specialisering die er het gevolg van was,

zou inderdaad min of meer onschadelijk kunnen worden gemaakt door te rade te gaan bij aanpalende of verder weg gelegen expertises – door dus interdisciplinair te werken. De comparatistische methode is al lang geleden een verrijking gebleken, en de laatste jaren is er opnieuw gepleit voor een internationaler, met name Europees perspectief. De Nederlandse literatuur doet zich niet zelden voor in een meertalige context. Daarnaast zou de neerlandistiek de wisselwerking van literatuur met audiovisuele en digitale media nadrukkelijker aan de orde kunnen stellen.

Emmeline Besamusca, Arie Jan Gelderblom en Jan ten Thije hebben erop gewezen dat verwante filologieën als de germanistiek, de romanistiek en de anglistiek eveneens een internationaliseringsslag hebben gemaakt.⁸ Daarvan hangt ook het voortbestaan van het werkterrein van de neerlandistiek af, meende Jaap Grave, of althans van haar zichtbaarheid in de Europese literatuurwetenschap.⁹ In ieder geval moet de Nederlandse literatuur op de Europese kaart gezet worden, zo heeft ook Geert Buelens betoogd, zoals dat in het verleden bijvoorbeeld al succesvol is gebeurd met vrouwenliteratuur en koloniale literatuur.¹⁰ Zo'n internationale plaats maakt het in de woorden van Konrad Ehlich mogelijk om de Nederlandse literatuur te bezien vanuit het perspectief van de 'vreemdheid'.¹¹ En zelf heb ik gesuggereerd om niet alleen van het eigene uit te gaan en Nederlandse literatuur te definiëren als 'in het Nederlands geschreven literatuur', maar veeleer als 'in het Nederlands gelezen literatuur', dus inclusief vertalingen van anderstalige werken.¹²

Al met al lijkt er al geruime tijd flinke eensgezindheid te bestaan over de wenselijkheid van een internationale, postnationale of transnationale invalshoek. Wel hebben Dirk De Geest en Pieter Verstraeten hier een behartenswaardige kanttekening bij geplaatst. Om de dynamiek van het literaire leven adequaat te verklaren, betoogden zij, moeten het nationale en het regionale essentiële en complementaire referentiepunten blijven in de analyse.¹³ Zo'n dubbel perspectief attendeert niet alleen op natie-overstijgende verbanden, maar plaatst nationale fenomenen tevens in een nieuw licht. Het houdt de resultaten van nationaal gericht onderzoek bruikbaar voor onderzoek met een internationale invalshoek, al dan niet geïnspireerd door Itamar Even-Zohar, in wiens systeemtheorie de cultuuroverdracht via bemiddelaars en vertalingen een belangrijke en per definitie internationale rol speelt.¹⁴

Neerlandici die werkzaam zijn buiten het Nederlandse taalgebied hebben al veel ervaring opgedaan met manieren om in te spelen op een meertalige situatie. Ze zouden zich wat Grave betreft ook systematischer moeten richten op onderzoek naar vertalingen, naar transmissiekanalen en de receptie van Nederlandse literatuur in hun omgeving.¹⁵ Grave betoogde dit in misschien wel de meest indringende oproep van de laatste jaren tot samenwerking

tussen neerlandici binnen en buiten Nederland en Vlaanderen, samenwerking in een internationale onderzoeksgemeenschap die volgens hem en heel wat anderen – de Raad voor de Neerlandistiek bijvoorbeeld – harder nodig leek dan ooit om de Nederlandse literatuur elders zichtbaar te maken en de positie van het vak te versterken. De roep om coöperatieve verbanden is overigens geenszins van vandaag of gister. Volgens de handelingen van de *Berkeley Conference on Dutch Literature 1991* over ‘Dutch Literature in an International Context’ was het overbruggen van de kloof tussen neerlandici *intra muros* en *extra muros* misschien wel de ‘most emotional issue of the day’.¹⁶ Het verschil met de tegenwoordige toestand is echter dat de paradigmawisseling in natie-overstijgende richting zich inmiddels daadwerkelijk heeft voltrokken.

3. Cultuursociologische bevindingen

Er is inmiddels een overmacht aan studies verschenen die de grensoverschrijdende verspreiding en ontvangst van literatuur uit Vlaanderen en Nederland in beeld brengen, al hebben die vrijwel nooit de ambitie om een alomvattend panorama te schilderen. Opmerkelijk is dat het geen literatuurwetenschappers, maar enkele sociologen zijn geweest die daar nog niet zo lang geleden wél een aanzet toe hebben gegeven.

Voor het boek *Nederlandse kunst in de wereld* schreven Johan Heilbron en Nicky van Es op basis van databestanden van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag en het Nederlandse Letterenfonds een hoofdstuk over boekvertalingen uit het Nederlands sinds het begin van de negentiende eeuw. Hun aantal nam geleidelijk toe na 1800, ging sneller groeien aan het eind van die eeuw en maakte opnieuw een groeispurt na de Tweede Wereldoorlog, met name vanaf ongeveer 1960. Sinds 1980, aldus Heilbron en Van Es, nam ook de waardering voor zulke vertalingen toe, mede samenhangend met een hogere boekproductie in het algemeen en dankzij het beleid van de overheid, de Taalunie en de Letterenfonds. Gedurende de hele onderzochte periode volgden vertalingen naar het Frans en Engels gewoonlijk die naar het Duits. Bevorderlijk voor vertalingen van het Nederlands naar een andere taal waren volgens Heilbron en Van Es behalve taalverwantschap ook geografische nabijheid, handels- en professionele contacten, toerisme en migratie.¹⁷

Richten Heilbron en Van Es zich op de productie van vertalingen uit het Nederlands, hun collega Nico Wilterdink kijkt in hetzelfde boek naar de receptie en perceptie van zulke vertalingen in Franse, Duitse, Britse en Amerikaanse kranten tussen 1980 en 2012. Wilterdink legt zich forse beperkingen op: Vlaamse en vóór 1980 overleden auteurs laat hij onbesproken, evenals

jeugd literatuur. Hij stelt vast dat de zichtbaarheid van en de waardering voor Nederlandse literatuur is toegenomen in de Verenigde Staten, Engeland, Frankrijk en, vooral, Duitsland, al signaleert hij in de onderzochte publicaties ook het steeds terugkerende thema van ‘de *onbekendheid* van die literatuur, haar obscuriteit, haar geïsoleerde en marginale internationale positie’.¹⁸ Wilterdink voegt hier een hoofdstuk aan toe waarin hij nagaat welke factoren niettemin het toenemende internationale succes van Nederlandse auteurs kunnen verklaren, te weten: continuïteit in de literaire productie, zelfpromotie van de auteur, de inzet van buitenlandse zaakwaarnemers en andere bemiddelaars, en weerklank in het Engelse taalgebied. Dat dat succes over de hele linie toegenomen is, komt volgens Wilterdink niet alleen door subsidies en promotie-activiteiten, maar is ook te danken aan ‘een groeiend contingent competente vertalers’ en ‘uitbreiding van de neerlandistiek in verschillende landen’.¹⁹

Wat hebben neerlandici, literatuur- en vertaalwetenschappers tegenover deze cultuursociologische bevindingen gesteld? De laatste tien jaar, zo kunnen we constateren, accelereerde het onderzoek naar de transnationale circulatie van Nederlandstalige literatuur, en daaraan hebben de vertaalwetenschap en de internationale neerlandistiek eveneens een essentiële bijdrage geleverd met diverse, nauw verwante initiatieven tot samenwerking. In wat volgt bespreek ik wat de resultaten van die projecten zijn in onderlinge samenhang, in het bijzonder van diegene waarbij ik zelf betrokken was (en waar Heilbron en Wilterdink ook een aandeel in hebben gehad). Maar eerst nog even iets over hun voorgeschiedenis.

4. Pioniers

De wetenschappelijke interesse voor uit het Nederlands vertaalde literatuur kwam pas op gang in de jaren tachtig.²⁰ Dat resulteerde in de eerste helft van het volgende decennium in enkele standaardwerken: in de eerste plaats Herbert Van Uffelens *Moderne niederländische Literatur im deutschen Sprachraum 1830-1930* (1993), door Wilken Engelbrecht aangeduid als ‘de oermoeder van de moderne Centraal-Europese studies op dit gebied’,²¹ en vrijwel tegelijkertijd Jerzy Kochs *Het Nederlandse boek in Poolse vertaling* (1993) en Diederik Grits *Driewerfzalig Noorden. Over de literaire betrekkingen tussen de Nederlanden en Scandinavië* (1994).

Ondanks dit pionierswerk duurde het opnieuw een decennium alvorens de belangstelling voor de buitenlandse receptie van Nederlandstalige literatuur opbloede. In 2004 presenteerde een groep internationaal georiënteerde

letterkundigen, onder wie Van Uffelen en de scandinaviste Petra Broomans, een verzameling beschouwingen onder de al te hulpeloze titel *Object: Nederlandse literatuur in het buitenland, Methode: onbekend* (2007). Ze verkenden een aantal theorieën en methodes ten behoeve van onderzoek naar literaire vertalingen uit het Nederlands, variërend van bibliografische, receptie-historische en comparatistische tot imagologische, institutionele en ideologische benaderingswijzen. De hieruit voortgekomen bundel met studies wilde een 'eerste stimulans' zijn voor onderzoek op dit gebied. De redacteurs zagen alvast 'een jong, zich nog ontwikkelend terrein met interessante mogelijkheden': 'Met behulp van pluridisciplinaire, contrastieve analyses van de positie van vertalingen vanuit het Nederlands in een veelheid aan taalgebieden zou de internationale uitstraling van onze taal op boeiende wijze in kaart kunnen worden gebracht.'²² De tijd leek rijp om de bakens te verzetten; niet lang nadat de beschouwingen van Broomans en de haren verschenen waren, ontstonden in de neerlandistiek nieuwe samenwerkingsverbanden, mede dankzij een opeenvolging van nauw met elkaar verwante projecten, waarmee de studie van de internationale verspreiding en receptie van Nederlandse literatuur de afgelopen vijftien jaar in een stroomversnelling is geraakt.

5. Drie internationale samenwerkingsprojecten

Om te beginnen was dat *Beatrijs Internationaal* (2009-2011), geïnitieerd door Orsolya Réthelyi en Remco Sleiderink, die mij erbij betrokken als mede-coördinator. Uiteindelijk zouden er zo'n honderd letterkundigen, cultuurhistorici, vertaalwetenschappers, vertalers, theatermakers en andere professionals uit twintig verschillende taalgebieden aan deelnemen, die het Beatrijs-verhaal met vereende krachten onder de loep namen. Zo traceerde Sleiderink er bijna honderd vertalingen en bewerkingen van,²³ en dat inspireerde tot een volgend project. Van NWO ontving ik een subsidie voor *Circulation of Dutch Literature (CODL, 2012-2015)*, mede gecoördineerd door Réthelyi en Elke Brems. Dit keer volgden we met diverse werkgroepen, in totaal circa 140 collega's uit 21 landen, de *afterlives* van dertien Nederlandstalige, gecanoniseerde werken sinds de Middeleeuwen. Net als *Beatrijs Internationaal* kwam *CODL* tegemoet aan de door Van Alphen en Korsten en anderen aangedragen oplossingen en wensen: methodologische diversiteit, interdisciplinariteit, een transnationale benadering die het nationale perspectief niet verwaarloost, en aandacht voor zowel performatieve aspecten als vertalingen.

Ten slotte honoreerden FWO en NWO het voorstel voor het project *Eastbound. The Distribution and Reception of Translations and Adaptations of Dutch-language Literature, 1850-1990* (2016-2021). Daarin bestudeerde een kleiner team de oostwaartse transfer van frequent vertaalde Nederlandstalige literatuur, in de eerste plaats naar het Duits, Pools, Tsjechisch en Hongaars, maar ook de receptie in Slowakije, Servië en Rusland kwam soms in beeld.²⁴ Parallel aan en nauw verbonden met deze drie projecten liepen tegelijkertijd enkele andere: het Leuvense promotieproject *En Route. The International Trajectories of Flemish Literature in the 20th Century* van Jack McMartin (2015-2019), het CELSA-project *Challenging the European Monoculture. Towards a Policy on the Diversification of the European Literary Field* van Brems en Réthelyi (2018) en onderzoek naar de receptie van Nederlandstalige literatuur in Tsjechische vertaling van Engelbrecht, voor wie NWO, ter ondersteuning van *Eastbound*, een bezoekersbeurs toekende (2018).

Dit geheel aan korter en langer lopend onderzoek versterkte niet alleen de internationale samenwerking en uitwisseling van onderzoekers en vertalers van Vlaamse en Nederlandse literatuur. Het bracht tevens een veelomvattende en veelzijdige hoeveelheid publicaties voort, met tal van nieuwe inzichten. Bovendien bleef het niet bij de genoemde projecten, maar brachten ze op hun beurt weer nieuwe voort. Ik laat hier enkele van de meest in het oog springende resultaten de revue passeren.

Themanummers verschenen van *Praagse Perspectieven*, *Internationale Neerlandistiek*, *Zacht Lawijd*, *Journal of Dutch Literature* en *Dutch Crossing*.²⁵ Ook kwamen een viertal bundels uit, de eerste met essays over de *Beatrijs*, de tweede met een aantal CODL-studies, de derde speciaal gewijd aan Annie M.G. Schmidts *Minoes* en de vierde aan Joost van den Vondels *Lucifer*.²⁶ Ten derde waren er een drietal monografieën: de proefschriften *Boek to Book* (2019) van McMartin en *Oostwaarts* van Theresia Feldmann (2021) en *Van Siska van Rosemael tot Max Havelaar* (2021) van Engelbrecht.²⁷ Gaan we nu aan de hand van deze monografieën, bundels en themanummers na waarop het genoemde onderzoek naar de receptie van Nederlandstalige literatuur zich het meest gericht heeft in de laatste vijftien jaar, dan gaat het – niet helemaal verrassend – om de *Beatrijs* en om werk van Vondel en Hendrik Conscience. Verder betreft het eerder laat-negentiende- en twintigste-eeuwse schrijvers als Louis Couperus, Herman Heijermans, Willem Elsschot, Felix Timmermans, Nico Rost, Theun de Vries, Annie M.G. Schmidt, Willem Frederik Hermans, Hugo Claus en Cees Nooteboom. Daarnaast was er aandacht voor genres als de historische roman en de bloemlezing, evenals voor institutionele spelers: zowel vertalers, critici en

andere bemiddelaars als de uitgeverij, de boekhandel, het theaterbedrijf en de Stichting voor Vertalingen.

Het gaat hier om op zichzelf interessante *case studies*, die de meervoudige transformaties en inkaderingen in beeld brengen van afzonderlijke en exemplarische werken, alsmede de specifieke omstandigheden die tot die interventies hebben geleid, ook buiten de broncultuur. Volgens David Damrosch dragen zulke deelstudies bij uitstek bij aan een literatuurgeschiedenis die zich rekenschap geeft van de diverse (lokale, nationale, regionale en mondiale) niveaus waarop de wereldliteratuur zich manifesteert.²⁸ Maar minstens zo belangrijk zijn de inzichten waartoe de *case studies* in de genoemde projecten hebben geleid. Ik zet er vijf van op een rij die mijns inziens tot de belangrijkste behoren en die veel van de *case studies* en overkoepelende projecten hebben gedeeld.

6. Vijf inzichten

Ten eerste: Nederland en Vlaanderen importeren en importeerden niet alleen literatuur, maar exporteren en exporteerden haar ook. Het Nederlands mag dan de dominantie van een wereldtaal ontberen en met een beperkt aantal sprekers een betrekkelijk klein taalgebied vormen, wereldwijd behoort het wel degelijk tot de invloedrijkere talen, reden te over waarom het de moeite waard is de internationale verspreiding en receptie van Nederlandstalige literatuur te onderzoeken.²⁹ We hoeven er niet de ogen voor te sluiten dat het beeld van deze literatuur in het buitenland versnipperd, onbestemd en zelfs non-existent is, zoals Gillis Dorleijn de deelnemers aan een CODL-congres terecht heeft voorgehouden.³⁰ Toch is het ook zo dat teksten uit het Nederlandse taalgebied in de loop van de tijd niet alleen daarbinnen, maar ook erbuiten veelvuldiger, langduriger en in gevarieerdere vorm circuleerden dan tot voor kort werd aangenomen, meestal dankzij vertalingen. Ondanks na-oorlogse globaliseringsprocessen en de voortschrijdende homogenisering van de westerse cultuur weten producten uit de periferie van het literaire systeem soms hun weg te vinden naar andere perifere zones en een enkele keer zelfs naar het centrum. Dat gebeurt de laatste decennia zelfs in steeds meer vertalingen in steeds meer talen.

Dat proces voltrekt zich volgens Heilbron volgens een driedelig patroon: een uit het Nederlands vertaald werk wordt eerst gerecipieerd in een Nederlandstalig circuit buiten het land van herkomst, vervolgens dringt het door tot de culturele organisaties en het publiek van het ontvangende taalgebied en ten slotte bereikt het, als het extra meezit, de sfeer van de

internationale literaire wereld.³¹ Uiteraard is het feit dat een werk vertaald is op zichzelf nog geen garantie dat het een anderstalig gehoor zal vinden. Dat demonstreert Feldmann in haar proefschrift: door ook te letten op *herdrukken* van vertalingen en op adaptaties werpt ze nieuw licht op de aanwezigheid van Nederlandstalige schrijvers in het Duitse taalgebied en kan ze bijvoorbeeld de aanhoudende populariteit van Felix Timmermans na de Tweede Wereldoorlog onderbouwen.³² Een andere verdienste van Feldmann is dat zij zich rekenschap geeft van de heterogeniteit en de dynamiek van dat Duitse taalgebied. Hierdoor komt duidelijk aan het licht dat de meertaligheid van diverse Centraal- en Oost-Europese regio's een belangrijke factor is geweest in de verspreiding van Nederlandstalige literatuur naar landen als Polen, Tsjechië en Hongarije, waar het Duits heeft kunnen fungeren als tussentaal.

Dat brengt me bij een tweede inzicht: Nederlandse literatuur bestaat ook – en bestaat ook voort – in de vorm van vertalingen en bewerkingen. Dat vertalingen voor de letterkundige van belang zijn, moest in 2013 nog nadrukkelijk worden toegelicht met een aparte paragraaf in de inleiding van *Beatrijs de wereld in*.³³ En ook (andersoortige) adaptaties bleken een rol te spelen in de talige en intermediale transfer, van herdrukken en tekstedities tot theater- en televisiebewerkingen, verfilmingen, verstrippingen, enzovoorts. Door zowel vertalingen als bewerkingen in de beschouwing te betrekken was het mogelijk om het onderzoek naar de circulatie van Nederlandse literatuur aanzienlijk te verruimen. Adaptaties, kunnen we wel zeggen, zijn *conditio sine qua non* voor de canonisering en verdere overlevering van literatuur, indachtig de woorden van Linda Hutcheon: 'In the workings of the human imagination, adaptation is the norm, not the exception.'³⁴

Een derde inzicht: we kunnen ons als literatuurhistorici niet meer beperken tot gecanoniseerde of voor de *happy few* gereserveerde teksten. Willen we ook de ontvangst van literatuur door het brede publiek in het vizier krijgen, dan zullen we bijvoorbeeld eveneens moeten kijken naar hertalingen en vertalingen in streektalen, naar navertellingen voor kinderen en andere jeugdboeken. Het was een gelukkige beslissing van Feldmann om niet alleen highbrow-literatuur in haar onderzoek te betrekken, maar ook minder hoog aangeslagen werk, waaronder teksten met een folkloristische inslag en jeugdliteratuur. Op die manier is Suze la Chapelle-Roobol (1856-1923) in beeld gekomen als een van de meest in het Duits gepubliceerde Nederlandse literatoren.³⁵

Waar het proces van cultuuroverdracht centraal komt te staan, spelen naast de auteur ook andere gangmakers in dat proces, de bemiddelaars en bemiddelende instellingen, een sleutelrol, zoals bijvoorbeeld Van Uffelen

al onderkende in 1993. Het gaat dan niet alleen om editeurs, illustratoren, vertalers, bewerkers, uitgevers en redacteurs, critici, leraren en andere *re-creators*,³⁶ maar ook om instellingen zoals tijdschriften, toneelgezelschappen, culturele verenigingen of de censuur. In de praktijk speelden deze mediërende actoren – een vierde inzicht – vaak een meervoudige rol, een rol waarmee ze verscheidene, met elkaar samenhangende functies tegelijk vervulden en zo diverse culturele subdomeinen met elkaar wisten te verbinden. McMartin heeft dat gedemonstreerd aan de hand van het Vlaams Fonds voor de Letteren. Dat verstrekt niet alleen subsidies voor vertaalwerk en productiekosten, maar presenteert bijvoorbeeld ook de Vlaamse literatuur op boekenbeurzen en in de media, promoot boektitels bij buitenlandse uitgevers, brengt hen in contact met vertalers en reikt prijzen uit.³⁷

Een vijfde en laatste inzicht raakt weer aan het eerste. Het is zinvol gebleken de *Werdegang* van literatuur over geografische, talige en culturele grenzen heen te onderzoeken en daarmee het traditionele nationale referentiekader van de literatuurwetenschap te relativiseren. Nationale literaturen, de Nederlandstalige niet uitgezonderd, worden al lang niet meer beschouwd als autonome, zichzelf regulerende systemen, maar zijn in allerlei opzichten verbonden met tal van andere configuraties. Echter, een louter internationaal perspectief schiet zijn doel net zo goed voorbij: een bemiddelaar zet zich alleen aan de overdracht van een literair werk als het hem of haar van waarde lijkt voor nieuwe lezers of toehoorders in een specifieke, eerder lokale of regionale context. En alleen als hij of zij tegemoetkomt aan de behoeften en maatstaven van dat publiek is die overdracht effectief. Zoals Engelbrecht het verwoordt voor de Tsjechische situatie:

Dat er in de vrijwel exact één eeuw tussen 1846 en 1948/9 relatief veel vertalingen uit het Nederlands in het Tsjechisch zijn uitgekomen, was een gevolg van interesse en behoefte aan de Tsjechische kant. Van enige actieve propaganda van Nederlandse of Vlaamse zijde, zoals dit sinds 1993/4 het geval is, was absoluut geen sprake.³⁸

De genoemde vijf inzichten zijn uiteraard niet pas voor het eerst gaan dagen tijdens de besproken projecten. Maar door het samenspel en de reikwijdte ervan hebben ze de laatste vijftien jaar wel meer ingang gevonden. Zo schreef Judit Gera in 2016:

De invloed van het CODL-project is heel breed en heeft het profiel van de internationale neerlandistiek grondig veranderd. Zo wordt tegenwoordig onder andere aan een Hongaarstalige geschiedenis van

de Nederlandstalige literatuur gewerkt, een project dat ondersteund wordt door de Nederlandse Taalunie, waarin receptie als concept en praktijk structureel centraal staat, en in Wenen organiseert de vakgroep Nederlands zomercursussen rond literair vertalen en de ‘dynamiek van receptie’.³⁹

Die Hongaarse geschiedenis is in 2022 verschenen als *A holland nyelvi-rodalom története* (Geschiedenis van de Nederlandstalige literatuur) en we kunnen er nog diverse andere projecten aan toevoegen die, direct of indirect, voortbouwen op *Beatrijs Internationaal*, *CODL* en *Eastbound*. Dat betreft onder andere het door Paola Gentile en McMartin gecoördineerde *Binnenlandse vogels, buitenlandse nesten* en het door Małgorzata Dowlaszewicz en Van Uffelen gecoördineerde *Dutch Literature in Translation (DLIT)*.⁴⁰ Sinds kort is er bovendien het door Engelbrecht geïnitieerde *Socialist Transnational Transfer of Dutch-language Literature*, waar het nu voorliggende themanummer een van de resultaten van is.⁴¹

7. Zes nieuwe studies

Verkeert de neerlandistiek – of de literatuurstudie daarbinnen – nog steeds of opnieuw in een zorgwekkende situatie? De afgelopen vijf jaar is in ieder geval weer bij herhaling de noodklok geluid, hoewel er inmiddels ruimschoots is voldaan aan de in 2004 nog gevoelde behoefte om het werkterrein van de Nederlandse letterkunde, en daarmee dat van de neerlandistiek, te verbreden. Dat werd in 2018 al vastgesteld in een themanummer waarmee het *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* opnieuw de balans van het vakgebied opmaakte en naar nieuwe perspectieven zocht.⁴² En het gebeurde nogmaals in het nummer waarmee *Nederlandse Letterkunde* zijn 25-jarige jubileum vierde in 2021. Zo signaleren Nina Geerdink en Marieke Winkler in hun inleidende bijdrage dat de disciplinaire grenzen verlegd zijn: er heeft zich in zowel geografisch als cultureel opzicht een verruiming voorgedaan, ook naar andere taalgebieden; een functionalistische en institutionele benadering heeft de overhand gekregen, die bijvoorbeeld de receptie van literatuur in en buiten de literatuurkritiek bestudeert en literaire netwerken in kaart brengt; en een brede literatuuropvatting biedt inmiddels ook ruimte voor niet-gecanoniseerde en gebruiksliteratuur.⁴³

Aan die vakverbreding heeft de neerlandistiek *extra muros* een substantiële bijdrage geleverd, zo blijkt onder meer uit de hiervoor besproken projecten.⁴⁴ Aangezien daar steeds meerdere talen in het spel zijn, liggen

internationalisering en interdisciplinaire samenwerking er voor de hand. Bovendien heeft de internationale neerlandistiek behalve voor gecanoniseerde literatuur ook oog voor minder prestigieus werk gekregen en besteedde zij al vroeg aandacht aan vertalers, aan andere culturele bemiddelaars en mediërende instanties. Die tendensen zijn eveneens af te lezen aan het voorliggende themanummer. Het is niet zozeer bedoeld om culturele transmissie verder te conceptualiseren of sociologisch te duiden, maar wil dat proces beter inzichtelijk maken door relevante actoren, processen en instituties te bestuderen en de interactie ervan te analyseren.

De nu volgende artikelen van Irina Michailova, Wilken Engelbrecht, Benjamin Bossaert, Gabor Pusztai, Jelica Novaković-Lopušina en Anita Srebnik gaan over de *transfer* van Nederlandstalige literatuur naar Centraal- en Oost-Europa tussen 1945 en de val van de daar gevestigde communistische regimes rond 1990. Hun bijdragen brengen in beeld hoe in de decennia na de Tweede Wereldoorlog Nederlandstalige literatuur haar weg heeft gevonden naar respectievelijk de Sovjet-Unie, Tsjecho-Slowakije, Hongarije en Joegoslavië. Steeds gaan zij in op het politieke en culturele klimaat dat in deze dictatoriaal geregeerde landen heerste onder invloed van socialistische en communistische kunstopvattingen. Dat klimaat was, zij het ook niet overal in dezelfde mate, voor een belangrijk deel bepalend voor het cultuurbeleid in het Oostblok en voor wat er in de praktijk aan literair werk werd toegelaten (of juist niet).

Tezamen belichten de artikelen de veelzijdigheid van het proces van interculturele overdracht. Uiteraard lichten ze de betreffende literatoren uit en de praktijken waarmee vertalingen van hun werk tot stand kwamen. Maar er is ook de nodige aandacht voor de institutionele spelers die erbij betrokken waren, zoals uitgeverijen en cultuurpolitieke instanties. Speciale belangstelling gaat uit naar de inbreng van instituties die tot dusver nog betrekkelijk weinig bestudeerd zijn in de neerlandistiek: het vertaalbedrijf en de censuur, die zich in diverse vormen kon voordoen, van zelf opgelegd tot formeel georganiseerd. Overigens leggen de auteurs van de bijdragen wel hun eigen accenten, die vaak specifiek het besproken taalgebied aangaan. Zo onderwerpt Michailova specimina van in het Russisch vertaald werk aan een tekstuele analyse en zoomt Pusztai in op enkele belangrijke Hongaarse vertalers. Engelbrecht en Bossaert signaleren ook de inbreng van universitaire docenten Nederlands en van westerse literaire agentschappen in Tsjecho-Slowakije, terwijl Novaković-Lopušina en Srebnik wijzen op de rol van de internationale PEN Club, van literaire festivals en boekenbeurzen in Joegoslavië.

Dat ook andere perspectieven zinvol zijn om de literaire uitwisseling tussen de Lage Landen en het Oostblok te begrijpen laat dit themanummer zien met de bijdragen van Lucie Komrží Sedláčková en Kees Mercks over

de Tsjechische situatie. Komrzý Sedláčková concentreert zich specifiek op vertalingen en producties van theaterstukken van vier Nederlandstalige auteurs die vrij veel weerklank vonden in Tsjechië: Jan de Hartog, Leonhard Huizinga, Hugo Claus en Jan Staal. En Mercks bespreekt de cultuurtransfer in tegenovergestelde richting, die van dissidente Tsjechische schrijvers als Václav Havel en Milan Kundera, wier werk, in weerwil van de repressieve cultuurpolitiek in hun land, in de jaren zeventig en tachtig zijn weg naar het westen vond in Nederlandse vertaling. Daarmee heeft het artikel van Mercks een zelfde invalshoek als het met dit themanummer verwante boek *Traduire sous contraintes* (2010) van Ioanna Popa. Waar haar monografie de naoorlogse literaire vertaalstromen naar Frankrijk vanuit Polen, Tsjecho-Slowakije, Hongarije, Roemenië en de USSR reconstrueert, richten de andere hier opgenomen studies zich op de gelijktijdige overdracht vanuit Nederland en Vlaanderen naar Tsjecho-Slowakije, Hongarije, Joegoslavië en de USSR. Het essay van Mercks onderscheidt zich eveneens van de andere bijdragen door een zeker *oral history*-karakter. Zijn persoonlijke ervaringen maken het fenomeen van de *cultural transfer* aanschouwelijk op een bijzondere, complementaire manier.

8. Besluit

De artikelen van Mercks en Komrzý Sedlackova illustreren dat het onderzoek naar de verspreiding en receptie van Nederlandstalige literatuur buiten het oorspronkelijke taalgebied op uiteenlopende manieren uitgebouwd kan worden, en daar is alle reden voor. Projecten zoals hierboven besproken helpen niet alleen de grenzen te overschrijden tussen hoge en lage literatuur, tussen taalgebieden en tussen disciplines. Waar de neerlandistiek de laatste decennia minder zichtbaar dreigt te worden door de noodzaak om (ook) in het Engels te publiceren,⁴⁵ bieden zulke projecten een zeker tegenwicht door het vak internationaal juist beter op de kaart te zetten. Ze voegen bovendien een extra dimensie toe aan het letterkundige onderzoek. Dat de *import* van buitenlandse literatuur al sterk aan belang gewonnen heeft als onderzoeksthema, is bijvoorbeeld gebleken uit speciale afleveringen van tijdschriften over haar receptie in Vlaanderen en Nederland.⁴⁶ Door daarnaast de *export* te onderzoeken wordt de mogelijkheid geschapen om de verspreiding van literatuur niet slechts als eenrichtingsverkeer op te vatten. Inzicht in beide processen – import én export – en hun onderlinge verhouding draagt bij aan een beter begrip van de gang van zaken bij de transfer van specifieke teksten en van de circulatie van literatuur in het algemeen.

De neerlandistiek *extra muros* kan hieraan een belangrijke, regio-gebonden bijdrage leveren. Zo komt de hierboven genoemde aandacht voor het cultuurbeleid en de censuur in het Oostblok op bijzondere wijze tegemoet aan het pleidooi van Korsten voor een neerlandistiek die zich rekenschap geeft van het politieke krachtenveld waarin de Nederlandse taal en literatuur zich ontwikkelen, als media om onderling strijdige belangen van culturele posities en regio's uit te vechten.⁴⁷ Zo ook biedt het onderzoek naar vertalingen van Nederlandse literatuur nieuwe mogelijkheden voor nationaal beeldvormingsonderzoek, zoals Wilterdink dat al in 2015 presenteerde en Korsten met Leemans daar onlangs opnieuw voor pleitte.⁴⁸ Dat onderzoek kan uiteraard ook zijn voordeel doen met de contacten in het voormalige Oostblok die Leemans in 2004 nog 'in volle groei' zag en die heden ten dage inmiddels intensief onderhouden worden.

Noten

1. Joosten & Vaessens (2004), 342, 347.
2. Van Alphen & Korsten (2004), 290.
3. Joosten & Vaessens (2004), 344.
4. Van Alphen & Korsten (2004).
5. Joosten & Vaessens (2004), 352-353.
6. Fraeters (2004), 304.
7. Leemans (2004), 323.
8. Besamusca e.a. (2010), 5.
9. Grave (2008), 253, 257.
10. Buelens (2009), 120.
11. Ehlich (2010), 19.
12. Van Kalmthout (2009), 161.
13. De Geest & Verstraeten (2010).
14. Zie bijvoorbeeld Even-Zohar (1997).
15. Grave (2008), 256.
16. Snapper (1993), 207.
17. Heilbron & Van Es, (2015).
18. Wilterdink (2015a), met name 57-58; citaat op 57 (cursivering in origineel). Een beknopter overzicht van zijn bevindingen: Wilterdink (2017).
19. Wilterdink (2015b); citaten op 145.
20. Zoals blijkt uit Hermans (1991).
21. Engelbrecht (2021), 1.
22. Broomans e.a. (2006); citaten op 7.
23. Sleiderink (2013).
24. Mijn mede-aanvraagster was: Elke Brems; postdoc: Orsolya Réthelyi; promovenda: Theresia Feldman; assistenten: Krisztina Gracza, Michał Hynas,

- Victoria van Rijn, Klára Šrejmová en Jasmin Streunding; adviesraad: Wilken Engelbrecht, Judit Gera, Ralf Grüttemeier en Jerzy Koch.
25. Krol e.a. (2015); *Internationale Neerlandistiek* (2016); *Zacht Lawijd* (2017); *Journal of Dutch Literature* (2018); *Dutch Crossing* (2020).
 26. Van Kalmthout e.a. (2013); Brems e.a. (2017); Kalla & Van Coillie (2017); Meijer Drees e.a. (2018).
 27. McMartin (2019); Feldmann (2021); Engelbrecht (2021).
 28. Damrosch (2003), 6.
 29. Brems e.a. (2017), 11-13.
 30. Dorleijn (2017), 40.
 31. Heilbron (2020), 139-140.
 32. Feldmann (2021), 198-235.
 33. Van Kalmthout e.a. (2013), 14-16.
 34. Hutcheon (2006), 177.
 35. Zie Feldmann (2021), 161-197.
 36. Bryant (2002).
 37. McMartin (2019), 29-30.
 38. Engelbrecht (2021), 269.
 39. Gera (2016), 164.
 40. Zie Gera e.a. (2021); *Binnenlandse vogels, buitenlandse nesten. Uitgevers van vertaalde Nederlandstalige literatuur in relatie tot het Nederlandse en Vlaamse letterenbeleid*, <https://buitenlandsenesten.org/>; *Dutch Literature in Translation*, <https://dlit.univie.ac.at/>.
 41. Voorzetten voor het project werden gegeven door Grave (2019) en Engelbrecht e.a. (2022).
 42. Dera e.a. (2018), 2.
 43. Winkler & Geerdink (2021), 122-128.
 44. Er waren ook andere initiatieven, zoals de conferentie *Stationen auf dem Weg niederländischer Bücher zum ausländischen Lesepublikum / Het parcours van Nederlands boek tot buitenlandse lezer* (Münster 2017), waaruit Grave & Misinne (2018) voortgekomen is.
 45. Adus Jensen & Honings (2018), 99.
 46. Andringa e.a. (2006); Van Kalmthout & Van de Schoor (2008); Andringa & Levie (2009); Oosterholt (2012), Oosterholt e.a. (2024).
 47. Korsten (2018).
 48. Wilterdink (2015a), 83-95; Korsten & Leemans (2021).

Literatuur

Alphen, Ernst van & Frans-Willem Korsten, 'Toekomstperspectieven in de studie van de Nederlandse letterkunde', in: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 120, 2004, 4, 289-297.

- Andringa, Els, & Sophie Levie (red.), *Transfer and Integration. Foreign Literatures in National Contexts*, special issue of: *Arcadia* 44, 2009, 2.
- Andringa, Els, Sophie Levie & Mathijs Sanders (red.), *Het buitenland bekeken. Vijf internationale auteurs door Nederlandse ogen (1900-2000)*, themanummer van: *Nederlandse Letterkunde* 11, 2006, 3.
- Besamusca, Emmeline, Arie J. Gelderblom & Jan D. ten Thije, 'Transnationale neerlandistiek. Taal zonder natie, culturen zonder muren', in: *Internationale Neerlandistiek* 48, 2010, 4, 5-10.
- Brems, Elke, Orsolya Réthelyi & Ton van Kalmthout (red.), *Doing Double Dutch. The International Circulation of Literature from the Low Countries*, Leuven, Leuven University Press, 2017.
- Brems, Elke, Orsolya Réthelyi & Ton van Kalmthout, 'Dutch on the Move. Studying the Circulation of Smaller Literatures', in: Elke Brems, Orsolya Réthelyi & Ton van Kalmthout (red.), *Doing Double Dutch. The International Circulation of Literature from the Low Countries*, Leuven, Leuven University Press, 2017, 11-26.
- Broomans, Petra, e.a. (red.), *Object: Nederlandse literatuur in het buitenland, Methode: onbekend. Vormen van onderzoek naar de receptie van literatuur uit het Nederlandse taalgebied. Teksten van de lezingen gehouden op het gelijknamige symposium, 29 en 30 oktober 2004 aan de Rijksuniversiteit Groningen*, Groningen, Barkhuis, 2006 (2^e dr. 2007).
- Bryant, John, *The Fluid Text. A Theory of Revision and Editing for Book and Screen*, Ann Arbor, The University of Michigan Press, 2002.
- Buelens, Geert, 'Drie manieren om naar internationalisering te kijken. Over de studie van de moderne Nederlandse literatuur in Europees verband', in: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 125, 2009, 2, 116-120.
- Damrosch, David, *What is World Literature?* Princeton-Oxford, Princeton University Press, 2003.
- De Geest, Dirk & Pieter Verstraeten, 'Transnationaal, maar toch neerlandistiek?', in: *Internationale Neerlandistiek* 48, 2010, 4, 73-84.
- Dera, Jeroen, Lotte Jensen & Jos Joosten (red.), *Letterkundige neerlandistiek nu en in het komend decennium*, themanummer van: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 134, 2018, 2.
- Dorleijn, Gillis, 'Studying the Circulation of Dutch Literature. Some considerations', in: Elke Brems, Orsolya Réthelyi & Ton van Kalmthout (red.), *Doing Double Dutch. The International Circulation of Literature from the Low Countries*, Leuven, Leuven University Press, 2017, 29-43.
- Dutch Crossing* 44, 2020, 2.
- Ehlich, Konrad, 'Transnationaliteit. Europese talen, literaturen en culturen in het perspectief van een postnationale horizon', in: *Internationale Neerlandistiek* 48, 2010, 4, 11-21.

- Engelbrecht, Wilken, *Van Siska van Rosemael tot Max Havelaar. Receptie van Nederlandstalige literatuur in Tsjechische vertaling tussen 1848 en 1948*, Gent, Academia Press, 2021.
- Engelbrecht, Wilken, Irina Michailova & Jelica Novakovic-Lopušina, 'Handleidingen voor de lezer. Periteksten in Centraal- en Oost-Europa (1945-1990). Een verkennend onderzoek', in: *Internationale Neerlandistiek* 60, 2022, 1, 64-84.
- Even-Zohar, Itamar, 'The Making of Culture Repertoire and the Role of Transfer', in: *Target* 9, 1997, 2, 373-381.
- Feldmann, Theresia, *Oostwaarts. De verspreiding en receptie van vertalingen van Nederlandse literatuur in het Duitse taalgebied, 1850-1990*, Proefschrift KU Leuven, 2021.
- Fraeters, Veerle, 'Medioneerlandistiek in context. Literair-historici op zoek naar Hermes en Philologia', in: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 120, 2004, 4, 298-308.
- Gera, Judit, 'Een Vlaamse leeuw de grenzen voorbij. Vertalingen, adaptaties en verstrippingen van Hendrik Conscience's *De Leeuw van Vlaanderen* (1838)', in: *Internationale Neerlandistiek* 54, 2016, 3, 163-168.
- Gera Judit, Pusztai Gábor, Rethelyi Orsolya & Daróczi Anikó (red.), *A holland nyelvűirodalom története*, Budapest, Osiris, 2022.
- Grave, Jaap, 'De neerlandistiek en de zoektocht naar Europa', in: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 124, 2008, 4, 249-258.
- Grave, Jaap (red.), *Nederlandstalige literatuur in het communistische Oost-Europa 1945-1990*, themanummer van: *Internationale Neerlandistiek* 57, 2019, 1.
- Grave, Jaap & Lut Missinne (red.), *Tussen twee stoelen, tussen twee vuren. Nederlandse literatuur op weg naar de buitenlandse lezer*, Gent, Academia Press, 2018.
- Grit, Diederik, *Driewerf zalig Noorden. Over de literaire betrekkingen tussen de Nederlanden en Scandinavië*, Maastricht, Universitaire Pers Maastricht, 1994.
- Heilbron, Johan, 'Obtaining World Fame from the Periphery', in: *Dutch Crossing* 44, 2020, 2, 136-144
- Heilbron, Johan & Nicky van Es, 'In de wereldrepubliek der letteren', in: Ton Bevers e.a. (red.), *Nederlandse kunst in de wereld. Literatuur, architectuur en beeldende kunst 1980-2013*, Nijmegen, Vantilt, 2015.
- Hermans, Theo (samenst.), *Studies over Nederlandse vertalingen. Een bibliografische lijst*, 's-Gravenhage, Stichting Bibliographia Neerlandica, 1991.
- Hutcheon, Linda, *A Theory of Adaptation*, New York-London, Routledge, 2006.
- Internationale Neerlandistiek* 54, 2016, 3.
- Jensen, Lotte & Rick Honings, 'Het zomersch land onder de vuren lucht', Over de toekomst van de studie van de Nederlandse letterkunde', in: Jeroen Dera, Lotte Jensen & Jos Joosten (red.), *Letterkundige neerlandistiek nu en in het komend decennium*, themanummer van: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 134, 2018, 2, 89-102.

- Joosten, Jos & Thomas Vaessens, 'Problemen en perspectieven van de modern-letterkundige neerlandistiek', in: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 120, 2004, 4, 340-355.
- Journal of Dutch Literature* 9, 2018, 2.
- Kalla, Irena Barbara & Jan Van Coillie (red.), *Minoes, Minnie, Minu en andere katse streken. De internationale receptie van Annie M.G. Schmidts Minoes*, Gent, Academia Press, 2017.
- Kalmthout, Ton van, 'Vreemde Nederlandse literatuur', in: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 125, 2009, 2, 161-165.
- Kalmthout, Ton van, Orsolya Réthelyi & Remco Sleiderink (red.), *Beatrijs de wereld in. Vertalingen en bewerkingen van het Middelnederlandse verhaal*, Gent, Academia Press, 2013.
- Kalmthout, Ton van & Rob van de Schoor (red.), *Buitenlandse literatuur in Nederland*, themanummer van *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 124, 2008, 1.
- Koch, Jerzy, *Książka niderlandzka w przekładzie polskim. Katalog / Het Nederlandse boek in Poolse vertaling. Catalogus*, Kłodzko, Witryn Artystów, 1993.
- Korsten, Frans-Willem, 'De politieke taak van Nederlandse letterkunde. Van natiestaat tot urbaniciteit – van taal als ui naar taal als strijdtoneel', in: Jeroen Dera, Lotte Jensen & Jos Joosten (red.), *Letterkundige neerlandistiek nu en in het komend decennium*, themanummer van: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 134, 2018, 2, 171-187.
- Korsten, Frans-Willem & Inger Leemans, 'Zo gaat de molen. Nieuwe aanvliegroutes voor (nationaal) beeldvormingsonderzoek', in: *Nederlandse Letterkunde* 26, 2021, 2-3, 307-331.
- Krol, Ellen, Jan Pekelder & Albert Gielen (red.), *Praagse perspectieven 10. Handelingen van het colloquium van de sectie Nederlands van de Karelsuniversiteit te Praag op donderdag 30 en vrijdag 31 oktober 2014*, Praag, Universitaire Pers, 2015.
- Leemans, Inger, 'Vrouwen en kinderen eerst? Enkele overdenkingen over de toekomst van de neerlandistiek', in: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 120, 2004, 4, 309-324
- McMartin, Jack, *Boek to Book. Flanders in the Transnational Literary Field*, PhD dissertation KU Leuven, 2019.
- Meijer Drees, Marijke, Marco Prandoni & Rita Schlusemann (red.), *De glans van Vondels Lucifer*, Amsterdam, AUP, 2018.
- Oosterholt, Jan (red.), *Receptie naar behoefte. Buitenlandse literatuur in Vlaanderen en Nederland*, themanummer van: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 128, 2012, 3-4.
- Oosterholt, Jan, Mathijs Sanders & Ton van Kalmthout (red.), *Frans-, Engels- en Duitstalige literatuur in Nederland en Vlaanderen*, themanummer van: *Internationale Neerlandistiek* 62, 2024, 1.

- Popa, Ioana, *Traduire sous contraintes. Littérature et communisme (1947-1989)*, Paris, CNRS Éditions, 2010.
- Sleiderink, Remco, 'Inventaris. De vertalingen en bewerkingen van het Middelnederlandse verhaal', in: Ton van Kalmthout, Orsolya Réthelyi & Remco Sleiderink (red.), *Beatrijs de wereld in. Vertalingen en bewerkingen van het Middelnederlandse verhaal*, Gent, Academia Press, 2013.
- Snapper, Johan P., 'Panel Discussion. Dutch Literature in the World: Diagnosis and Prognosis', in: Johan P. Snapper & Thomas F. Shannon (red.), *The Berkeley Conference on Dutch Literature 1991: Europe 1992: Dutch Literature in an International Context*, Lanham/New York/London, University Press of America, 1993, 197-211.
- Van Uffelen, Herbert, *Moderne niederländische Literatur im deutschen Sprachraum 1830-1930*, Münster/Hamburg, Lit, 1993.
- Wilterdink, Nico, 'De receptie van Nederlandse literatuur in het buitenland. Aandacht, interpretatie, waardering', in: Ton Bevers e.a. (red.), *Nederlandse kunst in de wereld. Literatuur, architectuur en beeldende kunst 1980-2013*, Nijmegen, Vantilt, 2015a, 56-95.
- Wilterdink, Nico, 'Schrijvers en hun reputaties', in: Ton Bevers e.a. (red.), *Nederlandse kunst in de wereld. Literatuur, architectuur en beeldende kunst 1980-2013*, Nijmegen, Vantilt, 2015b, 96-146.
- Wilterdink, Nico, 'Breaching the Dyke. The International Reception of Contemporary Dutch Translated Literature', in: Elke Brems, Orsolya Réthelyi & Ton van Kalmthout (red.), *Doing Double Dutch. The International Circulation of Literature from the Low Countries*, Leuven, Leuven University Press, 2017, 45-65.
- Winkler, Marieke & Nina Geerdink, 'Inleiding', in: *Nederlandse Letterkunde* 26, 2021, 2-3, 113-137.
- Zacht Lawijd* 16, 2017, 3.

Over de auteur

Ton van Kalmthout is senior-onderzoeker literatuurgeschiedenis bij het NL-Lab van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen in Amsterdam en bijzonder hoogleraar Nederlandse letterkunde bij het Leiden University Center for the Arts in Society. Hij was hoofdonderzoeker van de projecten *Circulation of Dutch Literature (CODL)* en *Eastbound. The Distribution and Reception of Translations and Adaptations of Dutch-language Literature, 1850-1990*. Zijn onderzoek richt zich onder meer op de internationale uitwisseling van Nederlandse literatuur, inclusief emigratieliteratuur. E-mail: ton.van.kalmthout@huygens.knaw.nl